

І.В. Кондратьєв, І.М. Коновченко, О.П. Моця, М.В. Овчаров // НА ІА НАН України. – № 1997.

8. Ситий Ю. Зміни в характері занять населення нижнього Посем'я після монголо-татарської навали / Ю. Ситий // Батури́нська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батури́нської трагедії. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. – С. 34-38.

9. Ситий Ю. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батури́н Бахмацького р-ну Чернігівської області в 2004 р. / Ю. Ситий, О. Васюта, Н. Єгорова, О. Кобець, В. Коваленко, Р. Луценко, В. Мезенцев, О. Моця, Б. Семенченко, І. Солобай // НА ІА НАН України. – № 2004/196. – Т. 1. – 209 с.

10. Ситий Ю. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батури́н Бахмацького р-ну Чернігівської області в 2005 р. / Ю. Ситий, О. Васюта, Н. Єгорова, В. Коваленко, Р. Луценко, В. Мезенцев, О. Моця, Б. Семенченко, В. Скороход, І. Солобай, О. Терещенко // НА ІА НАН України. – № 2005/125. – Т. 1. – 251 с.

Демьяненко Д. Р. Материалы второй половины XIII в. в Батури́не

В статье представлены результаты просмотра коллекций из раскопок в Батури́не, которые позволили выделить некоторое количество материалов второй половины XIII в. Их наличие и расположение позволяют говорить о продолжении существования Батури́на в это время.

Ключевые слова: керамика, Батури́н, послемонгольское время.

Demianenko D. R. The materials of the second half of the XIII century in Baturyn

The article presents the results of the revision of collections from excavations in Baturyn. It allowed to distinguish some materials of the second half of the XIII century. Their presence and location suggests a continuation of the existence of Baturyn at this time.

Key words: ceramics, Baturyn, postmongol period.

31.03.2011 р.

УДК 94(477):2-562:-029:7

В.Є. Куриленко

САКРАЛЬНІ МОТИВИ 8-ПРОМЕНЕВОЇ ЗІРКИ В МИСТЕЦТВІ СІВЕРЩИНИ, ЦИВІЛІЗАЦІЙ СТАРОДІВНЬОЇ АЗІЇ ТА ЄВРОПИ

Стаття ставить проблему вивчення зв'язків мистецтва Сіверщини, цивілізації доби бронзи і заліза Євразії. Каталізатором тут став мотив 8-променевої зірки, знайдений автором на Десні, аналоги якої виявилися в мистецтві Месопотамії, Індії, Кавказу, Туркменії та інших регіонів. Ця зірка на тисячоліття стала символом Богоматері.

Ключові слова: зірка, Богоматір, Месопотамія, гліптика, ікони.

Зустріч із сакральними мотивами на кахлях трапилася при зборі автором статті речей, що започаткували Мезинський археологічний музей. У

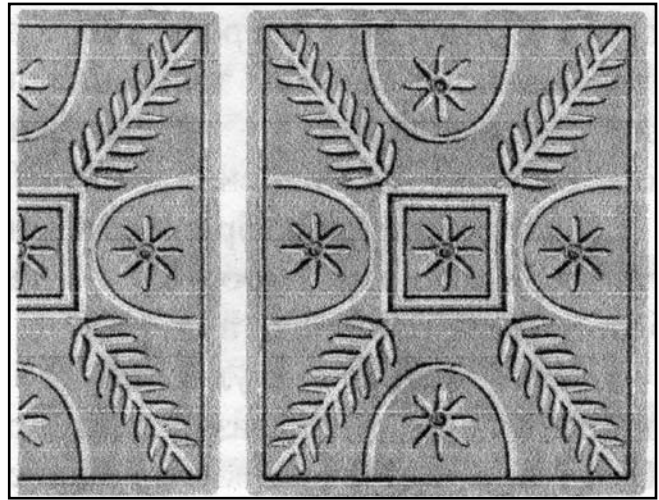

Рис. 1. Кахля з дворянського дворища XVII-XVIII ст. з орнаментом у вигляді чотирьох кутових пальметок і 8 напівосями Світу

1965 р. на загубленому в болотах Воробйовому острові (вполносіприбою) виявилася маса битих кахлів з чудово виконаною в рельєфі орнаментальною композицією, що нагадала розписи пілонів Софійського собору в Києві. На кахлі з дворянського дворища XVII-XVIII ст. виявлено скомпонований навколо сонця вінок орнаменту з 4 кутовими пальметками і 8 напівосями Світу. (Рис. 1) Дивувало те, що знахідка виявлена у страшній болотній глухомані, де стежки звірів вражали навіть хуторян.

Загадки посилювали знахідки великих бронзових гудзиків із рельєфною ростральною колоною, царською короною, текстом «Закон» та «С. П. Бург. Бундер». У цій місцевості знаходилася дача петербурзького полковника Вороб'я з с. Вороб'ївка під Брянськом. Кахля інтригувала семантикою, яка ще більше проявлялась на чудовій орнаментальній композиції кахлі з південного Свердловського острова. В ній кутові високохудожні пальметки з «мезинською алебардою» вказують на чотири сторони Світу. Їх 8-ку доповнюють 4 вписані в підкови крини тютюну. Їх вершини з'єднані з 8-кутною зіркою, сплетеною з «черенців вишні», і описаною хрестовиною 8-кутною фігурою. Ця зірка з сонцем нагадує фігуру на срібних застібках X ст. із Чернігівського кургану «Гульбище», де знайдено і гудзики з 8 сторонами та з 8 напівосями Світу (Рис. 2). 8-променевою зірку нагадує і фігура на

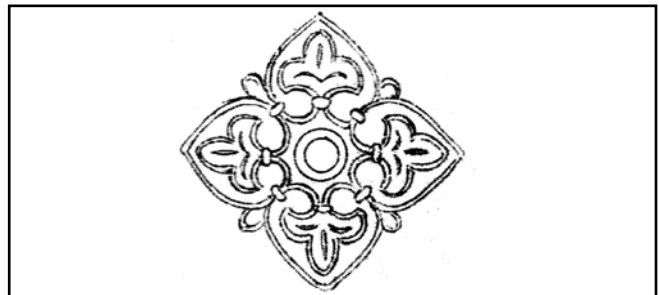

Рис. 2. Застібка X ст. із чернігівського кургану Гульбище

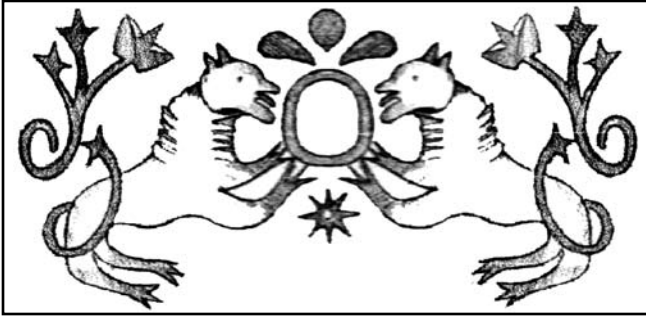

Рис. 3. Кахля кінця XV-XVI ст. із дворища дворян Головачевських із сакральними мотивами.
Реконструкція автора

керамічному диску середньодніпровської культури II тис. до н. е. з с. Бортничі біля Києва [2]. Картуші 8-кутники бачимо і в кахлях з Коропа.

8-променева зірка в мистецтві Сіверщини

Перелом у пошуках внесла кахля з «дворища академіка К. Головачевського» (Короп. Музей Кибальчича). В її композиції «намічені риси» майбутньої Коропської школи кахель – це леви-охоронці, що лижуть Сонце; крин, що росте з нього; дерево життя і 8-променева зірка (Рис 3). Схожі кахлі автор статті знайшов і в залишках горнів на маслозаводі в Коропі, але їх зсунули бульдозерами в старицю Панське.

Револьюційною стала кахля з рельєфами 8-променевої зірки, знайдена у дворі мезинської школи. На ній ритми 8 бачимо в промінні зірок, в 8 парах шевронів, що на «осях Світу»: в кінцях «підков щастя» – на перетинах Сонця; в 8 відрізках – в картуші зірки у центрі. Виявилось, що ці зірки дублюють іконографію 8-променевих зірок з гліптики давньосхідних цивілізацій, відтисків на глині тощо. У кахлі вісімку сторін світу створено двома хрестами – з зірок і ялинок, які ми бачимо і на посуді доби бронзи з Мезинського острова, на культових жіночих фігурках з Ірану, Туркменії й інших регіонів [3]. А іконографічний дубль мезинської зірки бачимо на аркадських, сірійських й інших печатках з III тис. до н. е. [4, 457; 3, 209]. У Короп кахлю з зірками, схоже, завезено водою з Києва у XV-XVI ст., але в XVII-XVIII ст. кахлі з сакральними мотивами випускав і Коропський цех живописців. Виник мотив зірки на ранньоземлеробській основі, й мав магічну семантику. У дзеркалі каміну мезинська «підкова щастя» при стиковці кахель реставрує «старий символ» – завалене Сонце. До нас ці «дворянські кахлі» могли привозити і з Білорусії, Москви, Петербурга [5, 1927].

8-кутна зірка в мистецтві Стародавньої Азії

Ця зірка виросла з мотиву 4 та 8 сторін Світу, які знайдено і в декорі срібних бляшок X-XI ст. з курганів Чернігова, на кахлях округи Мезина, на неолітичних пунктах землеробів у Месопотамії, де виробниче господарство виникло ще у IX-VIII тис. до н. е. [6]. Ритм 4 та 8 знайдено і в неолітичних амулетах

Туркменії, яка контактувала з Месопотамією, та в Алтин-Депе, на півдні Середньої Азії, де в V тис. до н. е. існували традиції Месопотамії, із хреста формувалася 8-променева зірка [6; Кирчо, 176-179; 3, 39].

Уяву неолітичних племен про чотири сторони світу демонструє поселення Дзвінкове біля Мезина. Його план нагадує півмісяць, де довга вісь лежить на лінії схід-захід, а мала вказує на Полярну зірку (культову (?) споруду – коло 10 м в діаметрі). Тут знайдено і уламок – модель неолітичного місячного календаря (?). Перехід хреста у 8-членну фігуру бачимо і на неолітичних блюдах V тис. н. е. в кераміці в Чехословачії, а різні печатки з зірками – на великій території від Месопотамії до Інда [7, 12; 8, 56]. Але вивчено ще далеко не все. Про це говорять знахідки у Персидській затоці. Тут відкрито 700 пунктів дивної цивілізації ДЖИРОФТ – сліди зіккурантів, вищих за Єгипетські піраміди, таблички з писемністю, чудову кераміку, гліптику, що чекає дослідників [9]. Найдавніші печатки V тис. до н. е. походять із Месопотамії [6; Бадер].

Огляд джерел

Схоже, що виникла 8-променева зірка в Месопотамії, циліндричні печатки – ще у халахських шарах сіро-кілікійського неоліту [8]. Тут гліптика виникла ще у V тис. до н. е. Складні міфологічні сюжети поширились у Вавілоні, Ассирії, Бактрії, Афганістані, Узбекистані. У шумерів ця зірка, що відбилась і в гліптиці, клинописі Давньої Азії означала слова Бог, Небо. Їх попередниками в Месопотамії були «протоефрати»-убейдійці (від назви казкового бугра Ель-Убейд біля м. Ура [10, 14, 54, 55, 333]. У IV тис. до н. е. семітські кочівники там залишили руїни, а потім із шумерами створили високу цивілізацію [7, 649, 651]. Відбитки їх циліндричних печаток – це чудові «картини» з унікальною інформацією. На аккадських печатках III тис. до н. е. над шеренгою царів бачимо «мезинські» зірки з Сонцем і Місяцем (Рис. 4). У трипільському мистецтві їх не виявлено [11, 141]. Зустрічаються вони і в ассирійських печатках, у сцені посвячення з геніями (Угарит) в Сирії, Вавілоні у залізному віці тощо [12, 1981; 13, 139].

На кахлі з Коропа ця зірка – мала деталь, на мезинській – ідейна домінанта філософської композиції – великий символ історичного минулого.

Рис. 4. Відбиток типової аккадської кругової печатки.
Близько 2300 р. до н. е.

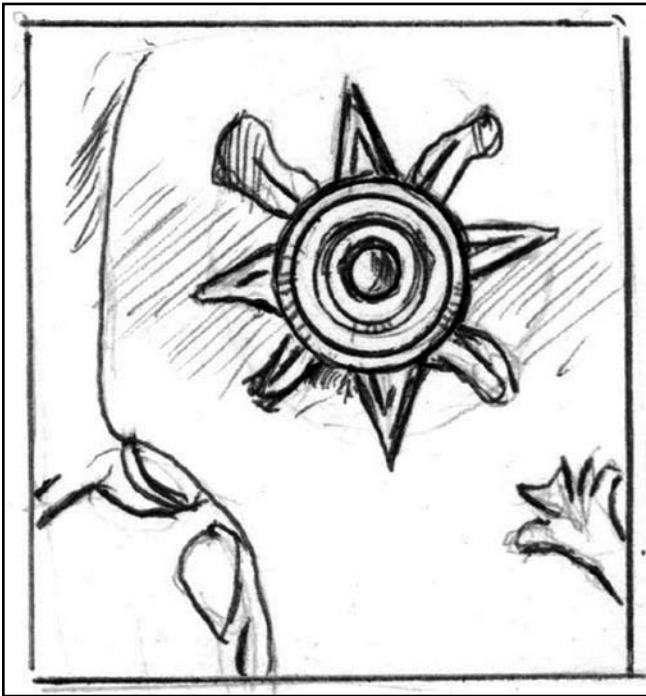

Рис. 5. Зірка з відбитку циліндричної печатки III тис. до н. е. із сцени про Гільмашена. Лондон. Музей

Інший символ – ялинка – виник на Мезинській палеолітичній стоянці, і відомий на посуді доби неоліту, бронзи у місячній календарі землеробів шнурової кераміки із р. Рвачка біля Мезина.

Зірки, що нагадують мезинську

Зірку з Місяцем ріжками вверх бачимо у рельєфі IX ст. до н. е. над крилатими духами із цитаделі Халеба (Берлін) [4, 1991, 458]. Мезинську зірку нагадує розетка шумерської печатки з околиць Урука в сцені з пастухами Богині Інїани. Схожі зірки бачимо на різних шумерських, ассирійських, месопотамських, іранських виробках [12, 1981, 153-154]. Розетки пов'язані з тваринами, зірки – з Богами. В шумерській сцені боротьби Гільгамеша з левом бачимо велику зірку з бінарним ореолом, а поруч – малу ієрогліфічну. [4, 1991, 303/ Рис 5.]

Схожа на мезинську і зірка з печатки II тис. до н. е. (Угарит, Сірія), що біля Богині в сцені посвячення. Але, мабуть, у неї 9 променів. Поруч, у клинопису, їх 8 [4, т. 1, 1991, 457]. Відбиток дивує майстерністю. Копіюють мезинські зірки з Харира, що перед Богом на троні [7, 649]. Зірки ці віддалені на V тисячоліть, але не випали з «механізму традицій». Про це нагадує і «мезинський механізм традицій». Так знайдений автором статті біля Мезина (в урочищах Березова й Попове) сакральний мотив огорожі зник разом із добою бронзи, а через 1200 р. виявився як клеймо на дні неорнаментованої посудини слов'янського поселення II ст. в Сінково біля Брянська [14].

Але на Десні ранньому розвитку виробничого господарства заважали наслідки льодовика. У Східному Присередземномор'ї воно почалося вже в IX-VIII тис. до н. е. [6, Мерперт]. Месопотамські

землероби, шукаючи захист у Небесної Заступниці, символом Богоматері в III тис. до н. е. вважали 8-променеву зірку. Її бачили повсюди: в Лагаші, анауській культурі Туркменії [15], Індії [16], Сирії, Австрії й інших регіонах [4, т. 1, 1981]. Ця зірка популярна і в клинописі: в міні-табличці III тис. до н. е. Анніападі (м. Ур) бачимо 4 зірки [7]. В міфологічній сцені поклоніння з Тель-Харира (Марі) перед Богом Ану бачимо 2 «мезинські» зірки біля Бога Шамаша, що йде із-за гір [7, т. 2, 1992, 552, 649]. Цей сакральний символ перших цивілізацій Світу, що йшов через тисячоліття, знаходимо і на рельєфі з Еншуні (Лувр) на голові Богині Еншуні як деталь її образу [4, 1991, 595]. Тут, як і на інших статуєтках, – це дрібні деталі без пишної художньої обробки. Інша справа – великий межовий камінь Кудурру в Сузах (Вавілон, II тис. до н. е. Рис. 6). Тут над головами Богів бачимо великі художні символи: зірку, розетку і Місяць ріжками вверх, як буває на Екваторі [18, 1961].

На п'ятируснім межовім камені з химерами із Суз (II тис. до н. е.) є зображення складної великої 8-кутної зірки з Місяцем. Ця композиція – зразок

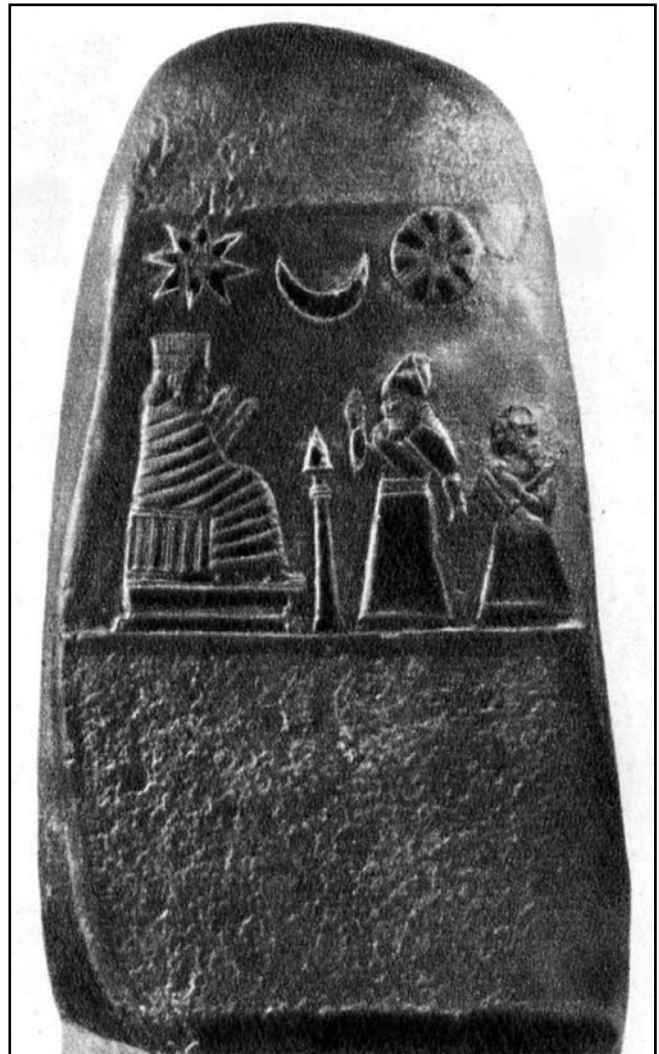

Рис. 6. Кудурру – межовий камінь. Вавілон, II тис. до н. е.

високоідейного мистецтва з символами небесних сил [7, 651; 15, 8].

8-променева зірка в мистецтві Туркменії

Цей символ популярний і в мистецтві Туркменії, де джейтунське неолітичне землеробство відоме з VI тис. до н. е. [6, Кирчо, 176]. Тут в передгір'ї Копетдагу, в дюнах дельти р. Мургаб, знаходять сліди згаслих цивілізацій доби бронзи. З ними – штемпельні і циліндричні печатки з глини, каменю, бронзи. На них бачимо розетки, 4 та 8-кінцеві зірки з сонцем і інші зображення. Ці культури контактували з цивілізаціями Сходу з VII тис. до н. е. Серед них і відомі з неоліту, схожі на месопотамські [8; 6 Кирчо]. В неоліті ці печатки ставили на шкіру, пізніше – на глину. Масу різних цікавих печаток і досі знаходять на р. Мургаб [8]. Серед них і 8-променева зірка, схожа на фігуру з унікального керамічного диску шнурової кераміки II тис. до н. е., знайденого в с.Бортничі біля Києва. Він оброблений штампом типу «ключ журавлів», простежений нами на такій же кераміці біля с. Мезина [2; 19, 2006].

Схожі на мургабські печатки-амулету знайдені і в Бактрії (Афганістан) [19, 1974]. Але маса найцінніших таких знахідок походить з р. Мургаб [8, 1981]. На позолоченому диску II ст. до н. е. з Бактрії (Ай-Хонум) бачимо богиню Кибелу, що їде на левах в колісниці. Над нею «сіяє Бог Геліос» і місяць, ріжками на захід. Але в античному мистецтві ця зірка майже одинока [19, 1979].

Зірка в коропластиці Туркменії

У землеробстві Месопотамії статуетки появились у VIII-VI тис. до н. е., а на Кавказі, в Туркменії – у VI тис. до н. е. [3, 9; 20, 98-99]. Ці культові фігурки були часто без рук і ніг або ж мали точні реалістичні пропорції. 8-променевої зірки видряпані на плечах чи нижче (Рис. 7) [3]. Фігура хреста переростає в зірку і на туркменських статуетках, які на пунктах Алтин-депе, Намазга-депе, Шанр-депе і інших бачимо на 50 % виробів [15]. Таблиці показують, що до 4 ліній хреста приєднуються 4 штрихи, які утворюють примітивну зірку з сонцем в центрі [15, 7-9].

Семантика знака зірки відрізняється: у шумерів – це Бог, Небо; у мизинців XX ст. – доля, рок, «планета». Можливо такі знаки були «шляхом до

Рис 7. Статуетка доби бронзи із Алтин-депе Туркменія.
Розписна кераміка доби бронзи із Шуста.
Ферганська долина. Узбекистан

писемності» [15, 17, 10]. На статуетках бачимо 23 різновидності таких знаків. [21]. Цю зірку стародавні інки створювали шляхом поділу круга-квадрантів горизонту з поправкою на точку зміщення Сонця вбік сходу [22]. Поширення землеробських ідей родючості сприяло появі цих, пов'язаних із Богородицею, символів у різних регіонах, навіть у Росії кінця XIX ст. [23, 25].

Мотиви зірки в мистецтві доби заліза

Сакральні знаки бачимо і на межових каменях Кудуру на культовім рельєфі VIII-VII ст. до н. е. з Ашура. Тут перед Божеством Ассирії висить зірка і Місяць. Їх бачимо і «в часи Рима» – на статорі боспорської цариці Динамії (III ст.). У греків зірки виявили лише на плащах гравців у кості на вазі [4, 1981, 145; 24, 1990]. Отже, «віковічні традиції» жили і тоді. Варіації зірки є і на застібках погонів з Чернігівського курага Гульбище, на геммах (також IX-X ст.) із поховання у Ліверенні (Нідерланди) і на кахлях XVII ст. із Свердловки [26]. Тут Сонце збільшилось, отримало ореол у вигляді зубців.

«Мезинську зірку» нагадують і фігури з Мартинсальських могил у Латвії, знаки на торговельних гирьках-різновісках з розкопок у Києві, Рязані, Білорусії й інших об'єктів [27, 1987].

Зірка в ілюстраціях, кераміці, живописі

У храмових інтер'єрах Європи в числі перших була в VI ст. мозаїчна зірка в Равенській базиліці Апполінарія в Італії. Але вона стала не деталлю, видряпаною на статуетці, а «центром блискучого поліморфного ансамблю» в чудовім інтер'єрі храму [28, 1984]. Різні варіації зірки бачимо і в розписній кераміці доби бронзи із Узбекистану, Месопотамії (IX ст.), на кахлях XIV ст. з Ірану [12, 1978, 474; 29, 1982].

У Росії на іконах ця зірка, як символ Богоматері Володимирської (Рис. 8), була відома в XII ст., коли її привезли з Візантії. У XVI ст. вона з'явилась на іконах Богоматері Яхромської, Псковської і ін. [30]. Дуже цінну інформацію дають розписи Вірменської церкви XV ст. у Львові, де зірка, що апелює до Богоматері, стоїть над головою проповідника Іоанна Богослова [12, т. 4, 519].

Інший факт появи зірки бачимо на сидлі коня в іконі Георгія XV ст. як посланця Богоматері [30, 1968, 31]. Дещо аконстантні мотиви зірки знаходимо і на «ранньоренесансних» іконах в Італії. Так на іконі С. Мартіні (1315 р.) «Мадонна з немовлям» промені зірки продовжені. У Джотто в іконі 1320 р. вони своєрідні. В іконі «Введення у храм» він малює зірку на фасаді церкви. Так роблять і інші художники [31, 2009]. Але «катакомбна» Богоматір в ранніх фресках 8-променевої зірки не мала [31, 2006, 10], або мала хрестоподібний символ.

В іконописі Грузії таку зірку можна знайти, схоже, в іконі Цілканської Одигитрії IX ст. [31, 1973, 240]. У розписах церкви XIII ст. в Бертубані «мезенські»

Рис. 8. Богоматір Володимирівська. Поч. XII ст.

зірки – численні. В Італії в XIV ст. їх бачимо і на покрівлі храмів [31, 2009, 49, 88]. У фінальному ренесансі, зокрема в Нідерландах, зірку змінює ромб [32]. У мистецтві Єгипту її, мабуть пов'язану з покровом Богоматері, бачимо на фаюмському портреті юнака-переможця [32, 1971, 75].

Різні, пов'язані з Богоматір'ю, зірки-знаки простежуються в мозаїках і фресках Константинополя (XII-XIV ст.). «Мезинську зірку» знаходимо в розписах церкви XIII ст. в Бертубані (Грузія) [31, 1973; 33]. Схожі зірки бачимо і на Україні, в Росії на іконах Богоматері: Іверської, Кіпрської, Смоленської, Чернігівської, Іварської, Плачущої, «Умилення», «Знаменія» і на багатьох інших [34]. Зірки-символи ці аконстатні: в інтер'єрах Софії Київської (XI ст.) зірки, розетки 4 та 8-ми кінцеві [35]. На інших іконах Богоматері з Константинополя зображений хрест. У «Сверської Богоматері» XIII ст. з Третьяковки, як і на малій іконі з Толгського монастиря XIV ст., бачимо «легку» зірку, а на великій іконі з Толгського монастиря в Ярославлі – велику, схожу на орден, фігуру [35]. У Богоматері Яхромської XVI ст. символи легкі, а на її копії 1910 р. – відсутні [30]. Зірка на згаданій «Толгській іконі» схожа на кахлю XVII ст. із Свердловки [35, 1953, 497]. Володимирівська ікона Богоматері часто реставрувалася, змінювала у XII-XVIII ст. фарбовий шар, іконографію, знак на плечі, лик сина. Вже у 1239 р. замість тендітної зірки написана масивна ромбовидна фігура. На її копії

XVI ст. реставратори виявили 8-кутну зірку, а на копії XVII ст. – «іншу зірку». Кращою її копією стала Богоматір Федорівська. [36, 1976]. Змін зазнала і «Богоматір Одигітрія» [37, 1982].

На копії XIV ст. з Афіньського музею зірка – ледве помітний ромб; на іконі з Волоколманського монастиря вона масивна, хрестоподібна; на фресці 1502 р. з Ферапонтового монастиря – ледве накреслена; на іконах Одигітрії з Коломенського, Волоколаменського музеїв іконографія інша [37, 1982, 397]. Але на фресках та іконах XIV – XVI ст. «Сошествие в ад» в Архангельському музеї, в Кохрист-Джарамі (Константинополь) бачимо «мезинські зірки», які нанесено в 2 ряди [38, 1977; 33].

Зірку нетрадиційно нанесено (як апелюю до Богородиці) і на сідло Георгія в іконі XV ст. з Новгороду [30], а також в розписі Вірменської церкви XV ст. над І. Богословом [12, 1978]. Її зображення бачимо і на шитій пелені Богоматері (XVII ст.) в музеї Москви, на куполі Миколаївської церкви XVII ст. в Києві [39], над головами мудреців, що йдуть до Віфлеємської зірки, в мозаїці VI ст. в базиліці Равенни [28]. На кахлі XVII ст. з с. Городище Мінського р-ну воїни йдуть у бій в оточенні зірок, звертаючись, мабуть, до Богородиці [40].

У Грузії вигнані з Сирії християни створювали в VI ст. печерні храми, а пізніше розписували їх композиціями з 8-променевими зірками [41]. Мотив зірок бачимо і мінареті Калян в Бухарі (Узбекистан, XII ст.), на мечеті Магокі з Алтин-Тепе в Самарканді, на надгробку в с. Стільно Львівської обл. 1903 р. [42; 31, 1973]. В іконописі Грузії, Росії ці символи «жили» і в XVII- XVIII ст. В Італії їх «розквіт» припадає на XIV ст.

Отже, першою стадією розвитку 8-променевої зірки був хрест, другою – його доповнення 4 штрихами, які потім трансформуються у 8 променів – сторін Світу. Образ зірки відбився в різних видах мистецтва: графіці, скульптурі, прикладному мистецтві, живописі, архітектурі, літературі Месопотамії, Грузії, Туркменії, ряді країн Середньої Азії, Узбекистані, Казахстані, Україні, Росії, Білорусії, Прибалтиці, Нідерландах як символ апелюю до людини до Богоматері, долі.

Посилання

1. История русского искусства / под ред. Грабаря. – 1953. – Т. 1. – С. 223, 443, 499; Рыбаков Б.А. Древности Чернигова. – М.-Л., 1949. – Т. 1. – С. 39, 53.
2. Студії мистецтвознавчі Обкладинка. – 2009.
3. Массон В.М., Сариниди В.И. Среднеазиатская терракота эпохи бронзы. – М., 1973. – С. 46, 48, 57, 89, 210, 216-223, 245, 249.
4. Карловский Л., Саблов Дж. Древнейшие цивилизации. Ближний Восток и Мезоамерика. – М., 1992. – ил. 137; Мифы народов мира. – 1991. – Т. 1. – С. 145, 303, 83, 457, 458; Искусство стран и народов мира. – М., 1962. – Т. 1. – С. 282.
5. Спаська Е. Кахлі Чернігівщини. – К., 1927. – С. 3; Памятники культуры. Новые открытия. – Л., 1980. – С. 467.
6. Мерперт Н.Я. Миграции в эпоху неолита. – СА 3, 1978.

- С. 14, 15; Бардер Н.О. Древнейшие земледельцы Северной Месопотамии. – М., 1989. – С. 103, 200; Кирчо Л.Б. Древнейшие печати и их оттиски из Алтин-Депе. – САЗ., 1990. – С. 176-181, 186; Мунчаев Р.М., Мерперт Н.Я. Раннеземледельческие поселения Северной Месопотамии. – М., 1981. – С. 13, 179, 180, 156.
7. Мифы народов мира. – 1992. – Т. 2. – С. 12, 552, 649; Куриленко В.Є. Пам'ятники астроархеології у зібранні Мізинського музею // Сіверянський літопис. – 2008. – № 5. – С. 4.
8. Максимов И.С. Новые находки печатей эпохи бронзы с низовий Мургаба. СА 2. – 1981. – С. 132-138, 147. Сулейман А. Цивилизация эбла и культура сирийских кубков. СА 4. – 1982. – С. 56, 59.
9. Видейко Ю.М. Найдена священная страна Арата // Происхождение языка и культуры. Древняя история человечества. 2007. – № 6. – Т. 1. – С. 18, 20.
10. Крамер С. Шумеры. – М., 2010. – С. 197, 198, 334, 356.
11. Археология Украинской ССР. – К., 1985. – Т. 1. – С. 241.
12. Древний Восток и мировая культура. – М., 1981. – С. 154, Рис.30; Куриленко В.Є. В Чернігово-Сумському Подесенні. – Шостка, 2005. – С. 122, 124; Искусство стран и народов мира. Энциклопедия. – 1978. – Т. 4. – С. 392, 474, 519.
13. Средняя Азия, Кавказ и зарубежный Восток в древности. – М., 1983. – С. 145; Редер Д.Г., Черкасова Е.А. История древнего мира в 2 частях. Часть 1. – М., 1985. – С. 139.
14. Куриленко В.Є. Отрошенко В.В. Динаміка культурних змін за доби бронзи у Мізинському мікрорайоні на Десні // Археологія. – 1998. – № 1. – С. 53, рис. 8; Амброс А.К. Раннеземледельческий культовый символ. Ромб с крючками. СА 3. – 1965. – С. 14, 15.
15. Антонова Е.В. К вопросу о происхождении и смысловой нагрузке знаков на статуэтках анаусской культуры. СА 4. – 1972. – С. 8, 9, 11.
16. Сидорова В.С. Скульптура Древней Индии. – М., 1971. – Ил. 20; Из безодні часів. Енциклопедія. – Харків, 2004. – С. 105.
17. Замаровський В. Спочатку був Шумер. – К., 1983. – С. 84.
18. Древний мир в иллюстрациях. – М., 1961. – С. 30, 2; Всемирная история живописи. Искусство Древнего мира. – М., 2006. – С. 45.
19. Куриленко В.Є., Бунатян К.П. Пам'ятки середньодніпровської культури Середнього Понесення // Археологія. – 2006. – № 4. – С. 92, рис. 4-6, 11, 7; Пугаченкова Г.И. Искусство Бактрии эпохи Кушан. – М., 1979. – С.158, 169; Сариниди В.И. Бактрия в эпоху бронзы. СА 4. – 1974. – С. 49, 53.
20. Шнирельман В.А. Возникновение производящего хозяйства. – М., 1989. – С. 98, 99, 163, 166, 167.
21. Массон В.М. Протогородская культура Алтын-депе. Археологические открытия 1966. – М., 1967. – С. 332.
22. Юркевич В.А. Астрономия доколумбовой Америки. – УРСС, 2004. – С. 51, 67.
23. Бутуров А. Храм Христа Спасителя. Юный художник – М., 1992. – С. 50.
24. Малая история искусств. Античное искусство. – М., 1972. – С. 94; Саприкин С.Ю. Уникальный статор боспорской царицы Динамии. СА 3. – 1990. – С. 204.
25. Сариниди В.И. Новый центр древневосточного искусства. Археология Старого и Нового света. – М., 1982. – С. 68, 74, 78.
26. Даркевич В.А. Аргонавты средневековья. – М., 1976. – С. 27.
27. Мугуревич В.П. Работы на острове Мартиньсала и Курземе. Археологические открытия 1972. – М., 1973. – С. 390. Гирьки-разновески X-XV вв. из Белорусии. СА 1. – 1987. – С. 232.
28. Хотон Б. Великие тайны и загадки истории. – Харьков-Белгород, 2008. – С. 326, 327; Удальцова Е.В. Культура Византии. – 1984. – С. 129.
29. Даркевич В.И. Светское искусство Византии. – М., 1975. – С. 148, 149, 151, 196, 197, 208, 277-281; Анри де Моран. История декоративно-прикладного искусства. – М., 1982. – С. 140, 142.
30. Древнерусское искусство Путеводитель ГТГ. 18-19ст. – М., 1968. – С. 19; Антонова В.И. ГТГ. Музеи мира. – М., 1968. – С. 128, 150, 151.
31. Шедевры мировой живописи. Итальянская живопись XIV-XVст. – Белый город, 2009. – С. 3, 12, 15, 25, 26, 29, 48, 49, 60, 70, 85, 97, 111, 115; Мутер Р. Всемирная живопись. От Византии к Италии. – М., 2006. – С. 65; История искусства народов СССР. – М., 1973. – Т. 2. – С. 240-242, 62, 68.
32. Шедевры мировой живописи. Нидерландская живопись. XV ст. – Белый город, 2009. – С. 20, 58, 59; Ходжаш С. Египетское искусство в музее изоискусств им. Пушкина. – М., 1971. – С. 75.
33. Удальцова З.В. Византийская культура. – М., 1988. – Ил. 12, 16.
34. Бланк А.В. Прикладное искусство Византии. – М., 1988. – Рис. 64, 65, 125, 129; Кулыкова В.Н. Мироточащие иконы. – М., 2011. – Ил. 128, 115, 129.
35. Державний історико-архітектурний заповідник «Софіївський музей». – К., 1984. – С. 50, 51, 54-58, 74; Грабарь. История русского искусства. – М., 1953. – Т. 1. – С. 497, 499, 501.
36. Памятники культуры. Новые открытия. – М., 1987. – С. 179, 180.
37. Памятники культуры. Новые открытия 1982. – Л., 1984. – С. 235, 238, 240-243; Грабарь. История русского искусства. – 1959. – Т. 6. – С. 397.
38. Памятники культуры. Новые открытия 1977. – М., 1977. – С. 261, 262; Памятники культуры. Новые открытия 1985. – М., 1987. – С. 358.
39. Киево-Печерський заповідник. Фотоальбом. – К., 1984. – С. 80, 81.
40. Штыков В.Г. Раскопки близ Киева. Археологические открытия 1983. – М., 1985. – С. 415.
41. Вольская А.И. Росписи Бергубани. Средневековое искусство. Русь и Грузия. – М., 1978. – С. 92-97, 198, 199, 224.
42. Памятники культуры. Новые открытия 1983. – М., 1983. – С. 466.

Куриленко В.Є. Сакральные мотивы 8-лучевой звезды в искусстве Северщины, цивилизаций древней Азии и Европы

Статья поднимает проблему связи искусства Северщины и цивилизаций эпохи бронзы и железа Евразии. Катализатором здесь стал мотив 8-лучевой звезды, найденной автором на Десне, аналоги которой выявились в искусстве Месопотамии, Индии, Кавказа, Туркмении и других регионов, где звезда стала на тысячелетия символом Богоматери.

Ключевые слова: звезда, Богоматерь, Месопотамия, глиптика, иконы.

Kurylenko V.Ye. Sacral motives of 8-ray star in art of Sivershycyna, civilizations of ancient Asia and Europe

The article gives a new problem of art relations of Sivershycyna and Bronze and Iron civilizations of Eurasia. The motive of the 8-ray star is found by author on the Desna, analogies to it was found in the art of Mesopotamiia, India, Caucasus, Turkmenistan and other regions where the star became as symbol of God's mother, became as catalyst.

Key words: star, God's mother, Mesopotamiia, glyptics, icons. 25.03.2011 p.